

NİHAYET

(النهاية)

Sülûkün sonu anlamında
tasavvuf terimi.

Tasavvufta sülûkün başlangıcına *bidâyet*, sonuna *nihâyet*, sülûke yeni başlanlara *mübtedî* (ehl-i bidâyet), sonuna gelenlere *müntehî* (ehl-i nihâyet, vâsıl, ehl-i vuslât, eren, ermiş) adı verilir. Bidâyetle nihâyet arasında bulunan sâliklere *ehl-i vasat* (evâsıt) denilir. Sûfilere göre tasavvuf yoluna girenlerin önünde aşmaları gereken birçok menzil (makam) vardır. Hâce Abdullah-ı Herevî *Menâzilü's-sâ'irîn* adlı eserinde bu menzillerin sayısını 100 olarak verir ve açıklamalarını yapar. Ebû Bekir Muhammed b. Ali el-Kettânî'nin Allah ile kul arasında 1000 menzil bulunduğunu söylediğini belirten Herevî, bunlardan 100 temel menzili her birinde on menzil bulunacak şekilde on kısma ayırmış, bidâyet başlığı altında yakaza, tövbe, muhasebe, inâbe, tefekkür, tezekkür, i'tisâm, firar, riyâzet, semâ; nihâyet başlığı altında mârifet, fenâ, bekâ, tahkik, telbîs, vücûd, tecrîd, tefrîd, cem', tevhid menzillerini saymıştır. Abbâdî ise mübtedîlerin menzillerini on, evâsıt ve müntehîlerinkini de yedişer olarak tesbit eder (*Şûfnâme*, s. 45-133). Allah'a giden yolda son diye bir şey olmadığından nihâyet itibâridir. Nitekim Cüneyd-i Bağdâdî nihâyeti "bidâyete dönmek" şeklinde tarif etmiştir. Son varıldıktan sonra başa dönülür ve seyr devam eder.

Sûfiler ayrıca belli bir hal ve makam için de bidâyet, vasat, nihâyet noktaları tesbit etmiştir. Meselâ Kuşeyrî tevâcüdün bidâyet, vücudun nihâyet, vecdin ise ikisi arasında olduğunu söyler (*er-Risâle*, s. 204). Nihâyetin sağlıklı olması için bidâyetin sağlıklı olması şarttır. Çünkü binasını takvâ ve Allah'ın rızâsı temeli üzerine kuranla uçurumun kenarında çürük bir yerde kuran bir olmaz (*et-Tevbe* 9/109). Nihâyette bir aksaklık ve noksanlık görülürse bunun sebebinin bidâyette yapılan hatalarda ve eksikliklerde aramak gerekir. Çünkü bidâyet temel, nihâyet bunun üzerine inşa edilen binadır (Herevî, s. 3; Kuşeyrî, s. 191). Bidâyetteki bozukluk nihâyete kadar sürer. Ebû Ubeydullah Busrî'ye göre Allah bazı kullarına nihâyette gösterdiği hususları diğer bazılarına bidâyette gösterebilir (Herevî, s. 3). Bahâeddin Nakşibend'in, "Bizim tarikatımızda bidâyet nihâyeti içerir" sözünden hareket eden Nakşibendiyye sâlikleri diğer tarikatların niha-

yetinde kazanılan hallerin bu tarikatta için başında elde edildiğini söyler.

Tasavvufta şâhiyyât denilen, "Ben Hak-kım"; "Kendimi tenzih ederim, şanımlı ne yücel" gibi sözleri bazı sûfler bidâyet halinde söylemişler, nihâyete erdiklerinde böyle iddialarda bulunmamışlardır. Çünkü nihâyet bir kemal halidir; bu halde bulunan bir sûfî şer'î hükümlerin zâhiriyle tam bir uyum içindedir. Cüneyd-i Bağdâdî, şâhiyeleriyle tanınan Bâyezîd-i Bistâmî'nin bu tür sözlerinin onun bidâyet haliyle ilgili olduğunu belirtmiştir (Serrâc, s. 422, 453, 559).

BİBLİYOGRAFYA :

Serrâc, *el-Lüma'*, s. 422, 453, 559; Sülemî, *Taba-kât*, s. 456; Kuşeyrî, *er-Risâle* (nşr. Abdülhalîm Mahmûd), Kahire 1966, s. 191, 204; Herevî, *Menâzil*, s. 3, 6-11, 47-51; Ebû Mansûr el-Abbâdî, *Şûfnâme*, Tahran 1343 hş., s. 45-133; Şehâbeddin es-Sühreverdî, *Avârifü'l-ma'ârif*, Beyrut 1966, s. 543; Seyyid Sâdik-i Gûherî'nin, *Şerh-i İştihâhât-ı Taşavvuf*, Tahran 1383, IX, 368; X, 178; Cevâd Nûrbahş, *Ferheng-i Nûrbahş*, London 1367 hş., X, 20-21.

SÜLEYMAN ULUDAĞ

NİHÂYETÜ'L-EREB

(نهاية الأرب)

Ahmed b. Abdülvehhâb en-Nüveyrî'nin
(ö. 733/1333)
ansiklopedik eseri

(bk. NÜVEYRÎ, Ahmed b. Abdülvehhâb).

NİHÂYETÜ'L-İKDÂM

(نهاية الإقدام)

Şehristânî'nin
(ö. 548/1153)

kelâma dair eseri.

Tam adı *Nihâyetü'l-ikdâm fi 'ilmi'l-ke-lâm* olup İzzeddin İbnü'l-Esrî kitabın ismini muhtemelen alan belirlemek amacıyla *Nihâyetü'l-ikdâm fi'l-uşûl* diye kaydeder (*el-Kâmil*, I, 332). Kitabın mukaddimesinden ve sonundaki ifadeden (s. 503, krş. 143) isminin *Nihâyetü'l-aqdâm fi 'ilmi'l-ke-lâm* olabileceği anlaşılıyorsa da *Nihâyetü'l-ikdâm ...* diye meşhur olmuştur. Şehristânî, eserinin birinci ve on birinci bölümlerinde *el-Milel ve'n-nihâl* adlı kitabına atıfta bulunmaktadır (s. 5, 267). Tabakat kitaplarının yanı sıra bu tür atıflardan eserin Şehristânî'ye ait olduğu ve *el-Milel ve'n-nihâl* den sonra kaleme alındığı anlaşılmaktadır.

Şehristânî mukaddimedeki kitabını yirmi bölüm (kaide) halinde kaleme aldığı kaydeder. Birinci bölümde Allah'ın varlığının is-

patı maksadıyla âlemin hudûsu konu edilerek cisimlerin zaman ve mekân yönünden başlangıçsız ve sınırsız olmayacağı hususu işlenmiş, ikinci bölümde kâinatın bütünüyle Allah'ın yaratmasıyla meydana geldiği konusuna yer verilmiştir. Üçüncü bölümden itibaren sıfat bahsine geçilmiştir. "Tevhîd" başlığını taşıyan kısımda şirk inancı reddedildikten sonra dördüncü bölümde Allah'ı yaratılmışlara veya yaratılmışları Allah'a benzetme (teşbih) kabilinden inançlar, beşinci bölümde Allah'ın zâtını sıfatlardan tecrit etme (ta'til) telakkisi eleştirilmiştir. Altıncı bölümde Ebû Hâşim el-Cübbâî tarafından öne sürülüp teşbih ve ta'til gibi uç telakkilerden sakınmayı amaçlayan ahvâl teorisi reddedilmiştir. Yedinci bölümde, bazı Mu'tezile mensuplarınca benimsenen "ma'dûmun şey olup olmadığı" ve Aristo geleneğinde evrenin ilk madde-si sayılan heyûlâ konuları üzerinde durulmuş, ardından sübûtî sıfatların izahına geçilmiş, Mu'tezile, Ehl-i sünnet ve felâsifenin sıfatlar hakkındaki görüşleri incelenmiştir. Mu'tezile sıfat sığasıyla olan hay, âlim, kâdir kelimelerini (sıfât-ı ma'neviyye) tercih ederken Ehl-i sünnet kelâmcıları bu sıfatların kökünü oluşturan hayat, ilim, kudret (sıfâtü'l-meânî) kelimelerinin de sistemde yer almasını gerekli görmektedir. İslâm filozofları ise zâta izâfe edilecek bütün mânaları "vâhid" içinde eriterek sıfat, ahvâl ve zât dışı mânaları kabul etmemektedir. Eserin onuncu bölümü ilim sıfatının ezelf oluşu hakkındadır. Ezelf ilmin hâdis olan nesne ve olaylara taallukunun işlendiği bu bölümde Allah'a hâdis ilim nisbet ettikleri için Cehm b. Safvân ile Hişâm b. Hakem, Allah'ın hâdisleri bilmediği veya ilminin cüz'iyâyata taalluk etmediğini ileri sürdükleri gerekçesiyle filozoflar eleştirilmiştir.

Nihâyetü'l-ikdâm'in on birinci bölümden itibaren İslâm mezhepleri arasında tartışmalı olan konular üzerinde durulmuştur. Bunlardan, mezheplerin kader anlayışını da ilgilendiren irade sıfatının gerçek anlamda Allah'ta mevcut olup kadîm özelliği taşıdığı, bütün nesne ve olaylara taalluk ettiği hususu savunulmuştur. Ardından İslâm mezhepleri arasında önemli bir ihtilâf konusu teşkil eden kelâm sıfatı ele alınmış, on ikinci bölümde bu sıfatın ezelf olduğu üzerinde durulmuş, on üçüncü bölümde kelâmın ilâhî zâta tekliği, tecellilerinin ve tesirlerinin çokluğu konusu işlenmiş, on dördüncü bölümde insana ait kelâmın mahiyeti ve kısımları ele alınmıştır. On beşinci bölümde Mu'tezile mensuplarının semî ve basîr sıfatla-